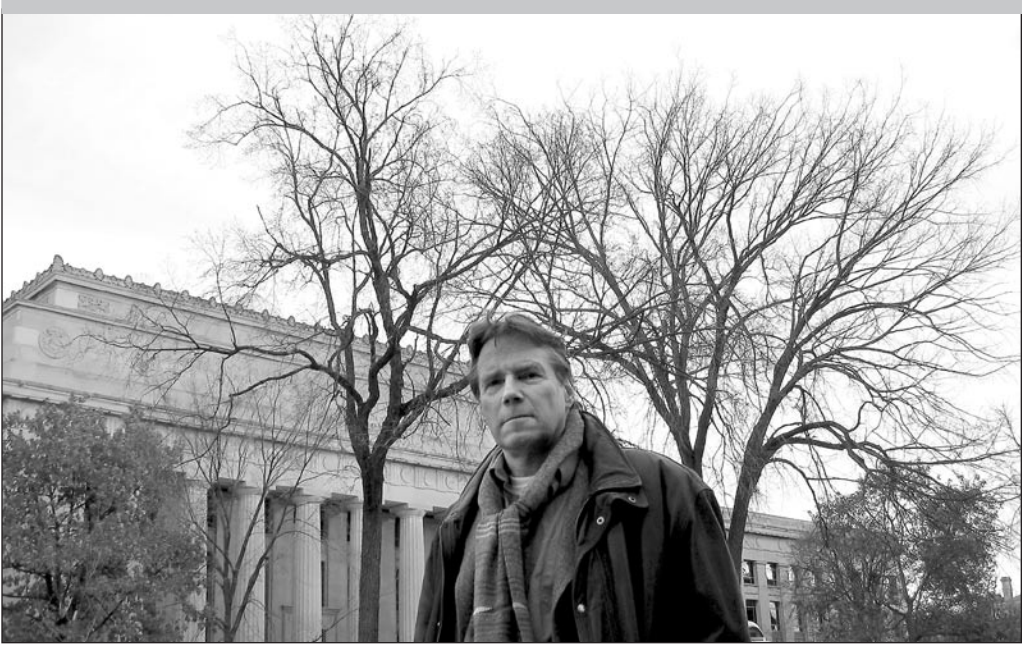

Ajalugu ja teooria

Chris Lorenz

Chris Lorenz. Erakogu

■ 2006. aastal ilmunud artiklis „The history of theory” alustas ajaloolane Ian Hunter oma diagnoosi nüüdisaja teooria hädaseisule sõnades: „Üks silmatorkavamaid jooni viimasel ajal humanitaaria teooria küsimuses peetavates aruteludes on vähimagi üksmeele puudumine sedalaadi teooria võimaliku objekti osas ja keele osas, millest see teooria on koosnenud või võiks koosneda.” Osutades erinevatele „rivaalitsevatele teoreetilistele dialektidele” alates Jamesonist ja Eagletonist kuni Chomsky, Habermasi, Althusseri ja Derridani ütleb Hunter, et „asjatu oleks püüda alustada teooria ajalugu selle ühise objekti või ühiskeele sõnastamisega”, *sest seda ei ole olemas*.¹ Fredric Jameson, üks teoreetikuteid, kelle pihta see rünnak oli sihitud, vastas Hunteri kriitikale.

Poleemilise pealkirjaga artiklis „How not to historicize theory” pani ta Hunterile süüks sallimatust teooria suhtes ning takerdumist „empirismi” ja madalasse „positivistlikku tsensuuri”.²

Ehkki seda Hunteri ja Jamesoni sõnasõda tõenäoliselt ei peeta „ajalooliseks” väitluseks, annavad selle väitluse ja kummagi teoreetiliste seisukohtade *iseloome* ühtlasi aimu teooria tähendusest ajalookirjutuses. Perry Andersoni ja E. P. Thompsoni 1980. aastate alguse arutelu on vaid üks näide.³ Lähema analüüsi käigus tuleb välja, et väitlused teooria rolli üle ajaloos on ajaloo kui akadeemilise distsipliiniga kaasnenud selle sünnist saati. Ent enne selle teema juurde asumist tuleb kõigepealt selgitada teooria ja ajaloo mõisted.

¹ I. Hunter. The History of Theory. – Critical Inquiry 2006, nr. 33, lk. 78–112.

² F. Jameson. How Not to Historicize Theory. – Critical Inquiry 2008, nr. 34, lk. 563–582.

³ E. P. Thompson. The Poverty of Theory and Other Essays. London, 1978; P. Anderson. Arguments within English Marxism. London, 1980.

Ajaloost

Nagu hästi teada, on ajaloodistsipliini sees traditsiooni kohaselt välja kujunenud erialade standardse alajaotused põhinenud aja ning ruumi üksustel. Ruumilised raamistud on ulatunud kohalikest üleilmseteni, mille vahepeale jäid piirkondi, riike, impeeriume ja mandreid hõlmavad raamsüsteemid. Ajalised raamistud aga on ulatunud eelnenud päevast (tunnist?) kuni Suure Pauguni ning nende vahele jäid aasta, aastakümme, sajand, ajastu ja nii edasi. Historiograafia – ajalookirjutuse ajalugu – on arenenud samal põhimõttel.

Kui ajaloos ongi tekkinud erialasid, kus justkui puuduvad konkreetsed ajalised ja ruumilised piirid – nagu näiteks kiriku, õiguse, majanduse, soo ja keskkonna ajalugu –, siis on neil ikkagi omad kaudsed ajalised ja ruumilised tunnused, mille alusel neid määratleda. Ka kõik teemaspetsiifilised ajalood on konkreetsete ruumi- ja ajaüksuste ajalood. Nii näiteks piirdus 1960.–1970. aastate sotsiaalajalugu harilikult ühe riigi raamsüsteemiga. Niisiis määratleb ajalugu kui distsipliin kas otseselt või kaudselt oma objekti ruumis ja ajas paiknevana.

Teooriast ajaloos (1)

Aga teooria ja ajalugu? Mida öelda Hunteri üsna lootusetu väite kohta teooria ajaloo võimalusest?

“Teooria küsimuses” Hunter osalt eksib ja osalt mitte ning järgnevalt piirdun ma ainuüksi ajalooteooriaga. Hunter ei eksi, kui ta ütleb, et teoorial ei ole üheselt võetavat „ühisobjekti”, ega ka selles, et teoorial ei ole ühest „ühiskeelt”. Kummatigi on ekslik tema järeldus, et üheselt võetava objekti ja ühiskeele puudumine teoorias kujutab endast *probleemi*, sest ajalooteooria moodustavadki just nimelt *filosoofilised* või *refleksiivsed arutlused* selle üle, mis siis on ajaloo objekt(id) ja keel(ed) või millised need võiksid olla. Ajalooteooria moodustub „minevikuga seotud kirjelduste, veendumuste ja teadmiste kõikide aspektide filosoofilisest käsitlemisest”

ning on ühtaegu nii kirjeldav kui ka normatiivne.⁴ Ajalooteooria esitab (epistemoloogilisi) küsimusi meie minevikuteadmiste iseloomu kohta, (metodoloogilisi) küsimusi nende teadmiste omandamise kohta ja ajalooliste teadmiste „kvaliteedi” ning „arengu” kohta, (ontoloogilisi või metafüüsilisi) küsimusi „mineviku” olemise viisi kohta ning (eetilisi, juriidilisi ja poliitilisi) küsimusi mineviku kasutamise kohta. Paljud ajaloolased puudutavad või esitavad „teoreetilisi” küsimusi ebateadlikult.

Teooria kirjeldav/normatiivne topeltolamus on täiesti mõistetav, kui arvestada kas või arvamusete mitmekesisust distsipliini olemuslike tunnuste osas ja ajaloopraktikate mitmekesisust. Samasugust mitmekesisust ja epistemoloogiliste arusaamade normatiivsust võib kohata ka teiste distsipliinide puhul, nagu hiljuti väitsid Lorraine Daston ja Peter Galison oma Foucault’le toetuvast teadusajaloos: „Kuna teadmised eeldavad teadjat ja teadjat tuleb vaadelda kui võimalikku abilist või tõket teadmiste omandamisel, jääb epistemoloogiliseks võtmeküsimuseks teadja ise.”⁵ Nii oli juba alates sellest, kui Kant määratles epistemoloogiat „lahinguväljana” teadlase enesekontrolli trotsiva tahte ja „objektiivsuse” vahel, mida Schopenhauer nimetas „tahtetuse tungiks”.⁶ Subjektiivsusest sai sealtpeale „sisevaenlane”, keda tuli „objektiivsete” protseduuride ja reeglite abil „taltsutada”.⁷

Seega on püüd „objektiivsuse” ideaali poole ühtaegu nii *episteemiline* kui ka *eeiline*.⁸ Selles valguses ei ole juhuslik, et aegadel, kus varasem konsensus uute ideede, uute keelte või, nagu Thomas Kuhn neid meeldeajäädavalt nimetas, uute „paradigmade” mõjul kokku varises, on paljud loodusteaduste suurvaimud pühendunud refleksioonile (filosoofiale). Niisiis oli Jamesonil õigus, kui ta kritiseeris Hunteri „empirismi” ja mitteamustamist teooria mõttest.

Teoreetilisel refleksioonil ajaloo „tegeliku olemuse” üle on kolm üksteisega seotud praktikalist funktsiooni. Esiteks *legitimeerib* teooria mingi konkreetse ajalookirjutuse tava – konkreetse „ajalootegemise” viisi – epistemoloogiliselt ja metodoloogiliselt teistest paremana. Nii näiteks pidid Fernand Braudeli arutlused *la longue durée*

⁴ A. Tucker. Introduction. – A. Tucker (toim.). A companion to philosophy of history and historiography. Oxford, 2009, lk. 4; F. Ankersmit *et al.* The philosophy of history. An agenda. – Journal of the Philosophy of History, 2007, nr. 1, lk. 1–9.

⁵ L. Daston. P. Galison. Objectivity. New York, 2007, lk. 40.

⁶ *Ibid.*, lk. 210.

⁷ *Ibid.*, lk. 198, 234–246.

⁸ *Ibid.*, lk. 174, 210.

[pika kestuse] üle 1960. aastatel seadustama „hea tavana” *Annales*’i koolkonna ajalookäsitluse. Eric Hobsbawmi arutlused „sotsiaalajaloo” [*history of society*] teemal 1960.–1970. aastatel aga pidid täpselt samamoodi seadustama tema marksistliku ajalookäsitluse.⁹

Teiseks visandab teooria tavaliselt konkreetse programmi ajalooga tegelemiseks. Ka siin võime näiteks võtta Braudeli ja Hobsbawmi, kes mõlemad on väitnud, et „ajalootegemine” muutub „teaduslikumaks” niipea, kui rohkem ajaloolasi hakkab tõsiselt suhtuma *mudeli* ja *struktuuri* mõistetes ja saab teadlikumaks ajaloo kolmest ajakihistusest ja nende omavahelise hierarhiast.

Lisaks legitimeerivale ja programmilisele funktsioonile on teoorial kolmas funktsioon – *piiritlev*. Tavaliselt piiritletakse teoreetiliste refleksioonidega konkreetne „ajalootegemise” viis, eristamaks seda teistest „ajalootegemise” viisidest, mis selle käigus *välistatakse* või *degradeeritakse*. Niisiis on teooria kolmas funktsioon *piiride märkimine*, mille abil näidata, kes kuulub „päris” ajaloolaste ringi ja kes on selles ringis välistatud. Jällegi sobib lihtsaks näiteks Braudel, kes välistas *histoire événementielle*’i [sündmusliku ajaloo] kuuluvuse „teadusliku” ajaloo kaa-nonisse ja nägi „teadusliku”, „struktuuraalse” ajaloo eeltingimuseks ühiskonnateaduslikku lähenemist.

Teooria kohast ajaloos

Institutsioonilises mõttes on teooria koht ajaloos ikka olnud parimal juhul kõrvaline ja paljud empiirilise kallakuga tegevajaloolased (nagu Hunter) on suhtunud teooriasse vastakate tunnetega.¹⁰ See vastuseis teooriale pärineb ajalooliselt Ranke enda konstrueeritud ajaloo ja filosoofia meetodite vastandlikkusest.¹¹ Selle vaateviisi järgi on teooria nagu kutsumata külaline, kes muudkui esitab valesid küsimusi valel ajal ja vales kohas ning mis empiirikutest

ajaloolaste silmis ilmselt hullemgi – pakub liiga tihti valesid vastuseid.

Niisugusesel teooriasse kui „halba sõnumisse” suhtuval hoiakul on omad ajaloolised põhjused, sest alates 19. sajandist, kui ajalugu kujunes akadeemiliseks distsipliiniks ja sellele omistati mitteprofessionaalsete ajalookäsitluste ees epistemoloogiline eelisstaatus, on väitlused teooria rollist ajaloos kulgenud ühe ja sama mustri järgi. Ajajärkudel, kui ajaloo staatus distsipliinina oli suhteliselt ebakindel, on väitlused teooria küsimuses tavaliselt olnud tulised ja osalisterohked. Neil ajajärkudel on *Theoriedebatten* ja *Methodenstreit* ilmunud ka distsipliini pealavale, kuna aga suhtelise kindluse ja tunnustatud akadeemilise seisundi ajajärkudel on need väitlused harilikult taandunud distsipliini äärealadele (ja väljapoole).

Ajaloolisest seisukohast on osalisterohke arutelu teooria rolli üle ajaloos omamoodi jõuproovi, epistemoloogilise ebakindluse või koguni „kriisi” tunnus. Sestpeale, kui Kuhn osutas vahetule seosele „kriiside” ja „teadus-revolutsioonide” vahel – ja kuna valitsevatele paradigmade ümberlukkajaid on ikka esitletud Kuhni revolutsionääradena – on ajaloolaste seas valitsenud eriline tundlikkus „kriisist” kõnelevate diagnooside suhtes.¹²

Selline vahetu seos teoreetiliste arutelude ja distsipliini sisemise (eba)kindluse vahel on mõisteta, sest sedalaadi arutelud puudutavad distsipliini epistemoloogilisi alusmüüre ja epistemoloogiliste taotluste toetuvaid ühiskondlikke funktsioone.¹³ Seega riivavad ajalooteoreetilised väitlused alati ka ajaloo kui distsipliini mainet. Kuna distsipliini staatus tuleneb tema väidetavast epistemoloogilisest üleolekust, siis on ajaloo „objektiivsuse” – käsituse, mis 19. sajandi keskpaigast alates on olnud kõigi teaduslike distsipliinide aluseks – kinnitamine või ümberlukkamine enamasti olnud teooriat puudutavates väitlustes kaudne või otsene sõlmküsimus.¹⁴

Teadussotsioloogia vaatekohast on väitlused

⁹ Vt. F. Braudel. *Écrits sur l'histoire*. Paris, 1969; E. Hobsbawm. *On history*. London, 1998.

¹⁰ Vt. J. Zammito. *Historians and Philosophy of Historiography*. – A. Tucker (toim.), *A companion to philosophy of history and historiography*, lk. 64.

¹¹ Vt. G. G. Iggers, K. von Moltke. *Introduction*. – L. von Ranke. *The theory and practice of history*. Indianapolis, 1973.

¹² Vt. J. Zammito. *Historians and philosophy of historiography*, lk. 63–84.

¹³ Vt. C. Lorenz. *History, forms of representation and functions*. – N. Smelser, P. Baltus (toim.). *International encyclopedia of the social and behavioral sciences*. Kd. 10. Oxford, 2001, lk. 6835–6842.

¹⁴ Vt. A. Megill (toim.). *Rethinking objectivity*. Durham, 1994; P. Kosso. *Philosophy of historiography*. – A. Tucker (toim.), *A companion to philosophy of history and historiography*, lk. 11.

teooria rollist enamasti olnud otseselt seotud erinevate ajalookäsituste pooldajate omavaheliste lahingutega teadusliku legitiimsuse ja ülevõimu, teisisõnu akadeemilise tunnustuse ja maine nimel. Ajajärkudel, kus ühe ja sama „distsiplinaarse välja” võistlevate rühmituste vahel toimub tõsine heitlus „intellektuaalse kapitali” pärast, on teooriateemalised väitlused alati olnud ägedad. See pole nii üksnes ajalooteaduses, vaid ka (teistes?) ühiskonnateadustes, nagu sotsioloogia, majandusteadus ja psühholoogia. Niisiis on sedalaadi väitlused iseloomulikud eriti pluralistlikele või polüparadigmaatilistele distsipliinidele.¹⁵

Teooriahuvi kõrgegaadel on tüüpiline ka kõrgendatud huvi distsipliini enda ajaloo vastu. Enamasti tõukab huvi distsipliini ajaloo vastu tagant püüd leida eelistatud käsitusi distsipliini tekkeajadest – eelistatavalt selle rajajate töödest – et sel viisil tõsta kõnealuste käsituste akadeemilist mainet. Seega kaasneb ajaloos kõrgendatud huviga historiograafia vastu tavaliselt kõrgendatud huvi teooria vastu. Niisiis ei saa möödunud aastakümne vältel märgatavalt kasvanud historiograafiahuvi sugugi vaadelda lahus ebakindlusest, mis järgnes postmodernistliku teooria vohamisele distsipliini enda ajaloos.¹⁶

Filosoofia vaatekohast on ajalooteooria-teemalised väitlused samuti olnud parimal juhul kõrvalised. Ehkki terve hulk filosoofe – Kantist ja Hegelist Nietzsche ja Heideggeri ning Foucault’ ja Habermasini – on filosoferinud ajaloo olemuse üle, pole ajaloofilosoofiast peaaegu kusagil saanud tunnustatud filosoofia haru, vaid see on jäänud vähestele õnnelike (institutsioonideväliseks) pärusmaaks. Ajalooteooria on niisiis siiani jäänud väikesearvulise filosoofide ja „reflekteerivate tegevajaloolaste” ringi erialaks.

Teooria praktikas – ajaloolased määratlevad ajalugu

Kuna ajalooteooria moodustub *refleksiivsetest väitlustest* ajaloo objekti(de) ja keel(t)e üle – sealhulgas tema metoodika üle –, siis on teoo-

ria sekkumist praktikasse oodata neil puhkudel, kui ajaloolased hakkavad oma distsipliini määratlema. Kuna küsimus „Mis on ajalugu?” kerkib tavaliselt sagedamini distsipliini ebakindluse aegadel, siis on ka määratluste esile kerkimist oodata just nendel aegadel. Teise maailmasõja järel saabus selline ajajärk 1960.–1970. aastatel, kui määratlusi, millega püüti sõnastada ajaloo *genus proximum* ja *differentia specifica*, kogunes terve rikkalik varamu.

Saksamaal tegi Karl-Georg Faber kõik selleks, et määratluste soos mingit kindlat pinda leida. Ent kogu mahuka määratluste pagasi läbitöötamine lõppes üksnes kokkuvõttega, et ajaloo objekt on „inimeste teod ja läbielamised minevikus”.¹⁷ Nii jättis Faber ajaloo ja ühiskonnateaduste vahekorra lahtiseks. Ehkki ta oma sõnul täheleandis nende vahel „kvalitatiivseid erinevusi”, mis tulenevat ajaloo keskendumisest konkreetsele – *Einmaligkeit* – ja ühiskonnateaduste üldistavusest, on ta teisel nimetanud kõnealust erinevust „suhteliseks”. See vahekord oli tema sõnul „keeruline probleem”, sest ka ühiskonnateadused tegelevad inimeste toimetustega, mis ei tee ajaloo identiteedi sõnastamist just kergemaks.

Kõigi selliste ambivalentsete lahenduste vastu võttis põhimõtteliselt sõna Inglise ajaloolane G. R. Elton. Ehkki ta nõustus, et ajalool ja ühiskonnateadused nagu sotsioloogia on ühine objekt – nimelt „kõik, mida inimesed on öelnud, mõelnud, teinud ja läbi elanud”, läheneb kumbki sellele objektile tema väitel omamoodi. Eltoni järgi iseloomustab ajalugu tähelepanu *sündmustele*, tähelepanu *muutustele* ja tähelepanu *konkreetsetele*.¹⁸

Prantsusmaa puhul on – jälle kord – raske mööda minna Fernand Braudelilt, ent asjatu oleks tema puhul otsida ajaloo objekti ja selle meetodi selget määratlust. Seda seetõttu, et tema hinnangul tegelevad kõik ühiskonnateadused ühe ja sama jaosmaaga, nimelt „inimeste toimingutega minevikus, olevikus ja tulevikus”. Braudel väljendab kahetsust, et see valdkond omal ajal eri ühiskonnateaduste vahel ära jagati, mistõttu kõik need distsipliinid asusid tegelema oma piiride kaitsega, vajaduse korral ka naaberterritooriumile tungides: „Kõik ühiskonnateadu-

¹⁵ Vt. P. Bourdieu. The Specificity of the scientific field. – C. Lemert (toim.). French sociology. Renewal and rupture since 1968. New York, 1981, lk. 257–293; C. Lloyd. Historiographic schools. – A. Tucker (toim.), A companion to philosophy of history and historiography, lk. 371–381.

¹⁶ Vt. B. Southgate. Postmodernism. – A. Tucker (toim.), A companion to philosophy of history and historiography, lk. 540–550; K. Jenkins, S. Morgan, A. Munslow (toim.). Manifestos for history. London, 2007.

¹⁷ K.-G. Faber. Theorie der Geschichtswissenschaft. München, 1974, lk. 23–44.

¹⁸ G. R. Elton. The practice of history. London, 1967, lk. 8, 20–24.

sed käituvad imperialistlikult ka siis, kui nad seda eitavad: neil on tavaks esitleda oma järeltule kui inimkonna üleilmset visiooni,” märkis Braudel.¹⁹ Ühiskonnateaduste üksmeele taastamiseks ja mõttetute piiritulide lõpetamiseks tuli tema arvates kõik ühiskonnateadused uuesti ühte lõimida. Braudeli järgi töötab selle võimalikkust kõikide ühiskonnateaduste kasutatav ühiskeel, mille selgroo moodustavad mõisted *struktuur* ja *mudel*. Braudeli jaoks oli seega täiesti väär öelda, et ajalugu saab ühiskonnateadustest eristada, kuna ajaloolased keskenduvad sündmustele ja ühiskonnateadlased struktuuridele (nagu väitis Elton). Kohatud olid ka ajaloolaste kõhklused mudelite kasutamise suhtes. Ajaloo ja (teiste) ühiskonnateaduste peamiseks vaheks ei saa pidada seda, et ajalugu käsitleb nähtuste konkreetseid aspekte ja (teised) ühiskonnateadused ainult nende üldisi aspekte. Braudeli järgi huvituvad ühiskonnateaduste suguvõsa mõlemad harud *mõlemat tüüpi* aspektidest. Vahe on selles, et nad vaatlevad eri ajalõike. Samas on see vahe pigem ajalooline kui põhimõtteline. Kui ajalugu ja näiteks sotsioloogia käsitlevad üht ja sama aega, siis nad mitte üksnes ei oma kokkupuuteid, vaid kattuvad.²⁰ Braudeli pakutud ajaloomääratlus on seetõttu eriti avar: „kõikvõimalike ajalugude summa – mineviku, oleviku ja tuleviku erikäsitlete ja vaadete kogum.”²¹

Hea näide sellest akadeemilisest imperialismist, mille eest hoiatas Braudel, oli teine Prantsuse ajaloolane, Paul Veyne. Veyne'i sõnul pole ajalool ei selgelt määratletud objekti ega ka eriomast meetodit. Ajaloolased ei tegele üksnes inimestega, vaid *kõigega*, mis on minevikus toimunud, ning käsitlevad nii konkreetseid kui ka üldisi aspekte. Ainus piirang, mille ajaloolased enesele kehtestavad, on see, et nad ei otsi seaduspärasusi, jättes selle ühiskonnateadlaste hooleks. Kõik teised tegevused peale seaduspärasuste otsimise kuuluvad Veyne'i järgi otseselt ajaloo valdkonda. Teisisõnu pretendeerib Veyne peaaegu kogu ühiskonnateaduste tööpõllu ülevõtmisele.²²

Eelpool visandatud ajaloomääratluste sõjatandri ülevaatest saab tuleneda ainult üks

järeldus, nimelt et ajaloolaste seas pole vähimatki üksmeelt ajaloo *objekti*, *meetodi* ega „*teaduslike*” saavutuste osas, mis peaksid seda eristama ühiskonnateadustest. Samuti ei paista olevat eriti selge, mis peaks olema ajaloo „põhiteema” – tema konkreetseid ajalis-ruumilised tegevuspiirid. Ajaloo ruumiline mõde puudub kõikidest neist määratlustest sootuks. Konsensust ei leidu isegi distsipliini kõige minimalistlikuma määratluse osas, mille kohaselt ajalugu käsitleb „inimkonda minevikus”, niisiis peaks isegi kõige veendunumale empiirikule ajaloo kui distsipliini sees silma torkama teooria lahinguväli. Kui Veyne'i jaoks on inimkond liiga piiratud objekt – ka kliimal on oma ajalugu ja näiteks metsadel –, siis Braudel ei näe võimalust mineviku ja oleviku vahel mõistlikult vahet teha. Kui Elton peab ajaloo iseloomulikuks tunnuseks muutumist – see tähendab sündmusi –, siis Braudel peab ajaloo objektiks *par excellence* seda, mis jääb sündmustest väljapoole, teisisõnu „struktuure”.

Et ajaloo määratlustega püütakse upitada konkreetseid „ajalootegemise” viise „ehtsaks” ja ainsaks õigeks – nagu Coca-Cola reklaamis – näitavad piisavalt selgesti kõik määratluste loetelud. Kõik need määratlused on ühtaegu kirjeldavad ja normatiivsed. Määratluste normatiivset olemust ei püüdnudki varjata hollandlane Frank R. Ankersmit kultuuriajaloole privileeritud positsiooni taotledes. Tema arvates ei ole ühelgi teisel ajaloo harul kultuuriajaloooga võrreldavat „tugevat metodoloogilist põhja”.²³ Kuna kõik ajaloomääratlused sisaldavad endas lähemal analüüsil normatiivsed hinnanguid – ühendades endas teooria seadustavat, programmist ja piiritlevat funktsiooni –, siis käib sõnasõda määratluste teemal otseselt kokku koolkondade ja paradigmade omavahelise konkurentsiga. Nagu on märkinud ka Daston ja Galison, kasvavad „objektiivsuse” käsitused loodusteadustes välja epistemoloogiliste arusaamade ja „teadlase-mina” kohta käivate normatiivsete arusaamade segust.²⁴ Seejuures pole kaalul sugugi ainult distsipliini olemust puudutav teooria, vaid sellega seoses ka maine ning rahalised ja institutsioonilised ressursid.²⁵ Säärane

¹⁹ F. Braudel, *Écrits sur l'histoire*, lk. 86.

²⁰ *Ibid.*, lk. 107–108, 114.

²¹ *Ibid.*, lk. 55, 97.

²² P. Veyne. *Comment on écrit l'histoire*. Paris, 1978, lk. 21.

²³ F. R. Ankersmit. *Éloge voor de cultuurgeschiedenis*. – *Theoretische Geschiedenis*, 5 (1978), lk. 3–16.

²⁴ L. Daston, P. Galison. *Objectivity*.

²⁵ I. Veit-Brause. *Paradigms, schools, traditions. Conceptualizing shifts and changes in the history of historiography*. – *Storia della Storiografia* 1990, nr. 11, lk. 50–66; R. Thorstendahl, I. Veit-Brause (toim.). *History-making. The intellectual and social formation of a discipline*. Stockholm, 1996.

ideoloogiliste ja materiaalsete investeeringute sõltuvusvahetuse distsipliinide teooriarindel – mille teemal Bourdieu on teoretiseerinud oma sotsioloogilises käsitluses distsipliinidest ja Foucault seoses oma „võimu/teadmiste” teooriaga – ehk seletabki, miks heitlused teoorias ei puuduta kunagi *ainult* teooriat.

Teooriast ajaloo (2)

Enne, kui asuda käsitlema teooria rolli ajaloo pärast 1945. aastat, tuleb veel veidi tegelda mõistete klärimisega. Ajaloo mõiste kahtlähenduslikkusest tulenevalt – ajalugu kui *res gestae* ja kui *historia rerum gestarum* – võidakse, kui kõneldakse teooriast ajaloo, kõnelda nii *ajaloost kui objektist* kui ka *teadmistest selle objekti kohta*. Seega tuleb esmalt vahet teha a) teooriatel, mis käsitlevad ajaloo kui objekti tunnuseid (näiteks Marxi teooria ajaloo kui klassivõitluse protsessist või Herderi teooria ajaloo kui rahvuste tekkimise protsessist) ja b) teooriatel, mis käsitlevad teadmisi ajaloo (näiteks, et teadmised ajaloo on empiirilised ja vormilt seadusi meenutavad või et teadmised ajaloo tulenevad hermeneutilisest mõistmisest ja on vormilt narratiivitaolised). Esimest liiki teooriaid võib nimetada *materiaalseteks* või *ontoloogilisteks* ajalooteooriateks, sest nad ütlevad midagi ajaloo olemise viisi kohta, kuna aga teist liiki teooriaid võiks laias laastus nimetada *epistemoloogilisteks*, sest nad ütlevad midagi teadmiste kohta ajaloo. Ontoloogilised ja epistemoloogilised teooriad on isekeski seotud, sest käsitused ajaloo *olemusest* (ontoloogia või metafüüsika), sõltuvad sellest, kuidas käsitatakse ajalooliste *teadmiste* olemust (ajaloo epistemoloogia) ja nende teadmiste *saamisviimalus* (ajaloo metodoloogia).²⁶

Nii on ontoloogilised teooriad, mille järgi ajalugu määravad või mõjutavad mingid süvamehhanismid (näiteks rahvuste kujunemine või klassivõitlus või mõni muu ajaloolist arengut järgukaupa kujundav evolutsiooniline jõud), seostatavad epistemoloogiliste teooriatega, mis ütlevad, et teadmised ajaloo on loomult empiirilised teadmised üldisest (üldistused, teooriad või ka seadusetaolised väited) ja metodoloogiliste teooriatega, mis näitavad, kuidas

selliseid (seadusetaolisi) seletavaid teadmisi saada. Ajaloopraktikas võib selliseid teooriaid ära tunda „tegurite” kui seletavate põhjuste rõhutamise järgi.

Vastandiks sedalaadi „mehhanistlikele” teooriatele ajaloo on ontoloogilised teooriaid, mis kõnelevad intentsionaalsusest, sattumuslikkusest ja mõtestatud inimtegevusest (põhjuslike mehhanismide asemel) ja mis on seostatavad teooriatega (intentsionaalsete) tegude ja keelelise väljenduse mõtestatud teadmiste kohta ning metodoloogiliste teooriatega, mis näitavad, kuidas mõtestatud tegude ja keeleliste väljenduste säärase (hermeneutilise) mõistmiseni jõuda. Ajaloopraktikas võib selliseid teooriaid ära tunda intentsionaalsete tegude kui seletavate põhjuste rõhutamise järgi. 1960.–1970. aastatel valitsenud „ühiskonnateadusliku ajaloo” ja alates 1980. aastatest valitsenud „uue kultuuriajaloo” konkurents on end ilmutanud ka põhjuslikele teguritele osutavate seletuste asendumises mõtestatud inimtegevusest lähtuvate tõlgendustega.

Pärast 1945. aastat (alates Karl Popperist) sattusid *kõik* otseselt ontoloogilised küsimused ajaloo tõsise kahtluse alla ja minetasid tõsiseltvõetavuse. Holistlik ajaloo „metafüüsika”, mis lähtus indiviidiüledest ühiskondlikest moodustistest nagu „rass” või „klass”, sai kriitika osaliseks kui totalitaarse (natsliku või kommunistliku) poliitika mõisteline allikas. „Substantsilise” ajaloofilosoofia kuulutasid akadeemilises mõttes surnuks nii loogikaline positivism kui ka Popperi falsifikatsioonism. Külma sõja päevil nimetas kriitika varjamatult holistlikke lähtekehti kuulutanud ajaloolasi ja filosoofe, nagu näiteks marksistid ja mittemarksist Arnold Toynbee, „ideoloogideks” või veelgi hullemate nimedega ning valdavalt levis ontoloogiline individualism.²⁷ 1980. aastatest alates on postmodernismile omane antiessentsialistlik ajaloo „suurte narratiivide” kriitika (Lyotard'i alustatuna) sedalaadi kriitikale hoogu juurde andnud. Ajaloo ontoloogiliste ja metafüüsiliste probleemide seos epistemoloogiliste probleemidega kadus seejärel ajalooteooria vaateväljast sootuks kuni üsna hiljutise ajani, kus ajaloo-ontoloogia on uuesti esile kerkinud seoses „mälu” võidukäiguga, millega kaasneb uuenenud huvi mineviku „kohalolu” ja ühiskondlike objektide

²⁶ Vt. C. Lorenz. History. Theories and methods, lk. 6869–6876.

²⁷ Vt. nt. L. Udehn. The ontology of the objects of historiography. – A. Tucker (toim.), A companion to philosophy of history and historiography, lk. 209–219; M. Murphey. Realism about the past., *ibid.*, lk. 181–189; F. Pataut. Anti-realism about the past. *ibid.*, lk. 190–198.

ontoloogiat puudutavate ontoloogiliste küsimuste vastu.

Kui ajalooteoorias puudubki konsensus, siis vähemasti selles osas, mis puutub selle teooria ajaloosse pärast 1945. aastat, valitseb silmanähtav üksmeel. Uuemad käsitlused on üksmeelselt jaotanud selle ajajärgu kolmeks.²⁸ Enam-vähem 1945. aastast 1970. aastani valitses analüütiline ajaloofilosoofia, mis seejärel asendus 1970. aastatest umbes 1990. aastani valitsenud narratiivse ajaloofilosoofiaga. Seda viimast nähakse sageli tulenevat „keelelisest pöördest” ajaloos ja seda on nimetatud ka „representatsionalismiks”. Umbes 1980. aastate lõpul algas kolmas ajajärk, mille silmatorkavamad teemad on „mälu”, „trauma”, „subliimne” ja „mineviku kohalolu”. Esialgu sellel suunal alles puudub ühiselt omaks võetud filosoofiline nimesilt, ehkki viimasel ajal on soovitatud tähistada seda kui „kohalolu”.²⁹

Analüütiline ajaloofilosoofia 1945–1970

Ajavahemikul 1945–1970 valitses ajaloo-teooria temaatikas peaaugalt analüütiline teadusfilosoofia, mille peamine tähelepanu oli pööratud epistemoloogias verifikatsiooni probleemile ja metodoloogias teadusliku seletuse probleemile. Kaheldamatult jäi Carl Hempeli 1942. aastast pärit artikkel „katusseadustest” [*covering laws*] kui igasuguse „teadusliku” seletuse alusest järgnenud kolme aastakümne vältel enamiku ajaloodistsipliini staatust käsitlevate refleksioonide tähtsaimaks lähtetekstiks (vähemasti ingliskeelses maailmas).³⁰ Seda nii Hempeli positivistidest liitlastele kui ka tema hermeneutikutest ja historistidest vastastele, nagu W. H. Walsh, William H. Dray, Louis O. Mink ja Michael Scriven. Sellel teadusest (teadusfilosoofiast) alguse saanud väitlusel ajalooteooria üle oli tugev normatiivne alatoon, ajaloopraktikasse puutuv, kirjeldav sisu seevastu jäi nõrgaks. Kogu arutelu keskendus analüütilisest temaatikast

pärit epistemoloogilistele ja metodoloogilistele küsimustele. Kuidas kontrollida ajaloolaste välja pakutavaid seletusi, kui mitte võrdluses üldiste seaduspärasustega või seadusetaoliste üldistavate väidetega? Kui mitte, siis kas neil on oma eriline loogiline vorm? Kui ajaloolaste puhul ei kehti positivistlik „teadusliku meetodi ühtsus”, siis kuidas ja mis mõttes saab ajalugu pidada „objektiivseks”?

Selle väitluse hoog käis maha juba 1950. aastate lõpul, ent samas tekkis sellest 1960. ja 1970. aastatel uusversioon väitluse „seletus või mõistmine” näol. Analüütiline filosoofia rakendati nüüd inimtegevuse „mõistmise” loogika lah-tiseletamise teenistusse. Hempeli katusseaduste mudeli asemel pakkusid Mink, Walsh, Dray, F. A. Olafson ja G. H. von Wright ajaloo jaoks seletamismudelitena välja „kolligatoorsed”, „ratsionaalsed” ja „teleoloogilised” seletused. Seega püsisid tähelepanu keskmes endiselt epistemoloogia ning metodoloogia.

Sellele ajajärgule oli iseloomulik peaaegu igasuguste kokkupuutepunktide puudumine filosoofide ja ajaloolaste väitluste vahel. Ajaloolased, kes 1970. aastatel kuulutasid „ajaloo kui ühiskonnateaduse” ideed – näiteks Charles Tilly ja David Landes – ei puudutanud sõnagagi väitlust üldiste seaduspärasuste rollist ajaloo seletamisel, filosoofid aga ei puudutanud sõnagagi ajaloolaste väitlust ajaloo ja ühiskonnateadustest.³¹

Mandri-Euroopas oli pilt teine, sest seal ei olnud uskantiaanlik, fenomenoloogiline ja hermeneutiline ajaloofilosoofia kunagi taandunud analüütilise ajaloofilosoofia ees. Nii Saksamaal kui ka Prantsusmaal valitses Max Weberi (uskantiaanlik) ajalooteooria, mida kaitsesid ja arendasid filosoofid nagu Raymond Aron, Henri Marrou ja mõnevõrra ka Paul Ricœur. Uskantiaanist filosoofi Heinrich Rickerti eeskujul oli Weber jaganud meetodid „individualiseerivateks” ja „üldistavateks” ning kirjeldanud ajalugu kui „individualiseerivat” distsipliini.

Kui 1960. aastatest alates loogikalise positivismi ülevõim teadusfilosoofias taganes ja Karl

²⁸ Vt. nt. B. Fay, R. Vann, P. Pomper (toim.). *History and theory. Contemporary readings*. London, New York, 1998.

²⁹ E. Runia. *Presence*. – *History and theory* 2006, nr. 45, lk. 1–20.

³⁰ Peamised alustekstid leiduvad kogumikus: P. Gardiner (toim.). *Theories of history. Readings from classic and contemporary sources*. New York, 1959. – „Katusseaduste mudeli” ehk deduktiiv-nomoloogilise teooria kohaselt loetakse mingi nähtus seletatuks, kui teda kirjeldavad väited tulenevad loogiliselt üldistest seaduspärasustest ja algtingimustest. Vt. C. G. Hempel. Üldiste seaduspärasuste funktsioon ajaloos. – *Akadeemia* 1994, nr. 11, lk. 2309–2325. *Toim.*

³¹ D. S. Landes, C. Tilly (toim.). *History as social science*. Englewood Cliffs, 1971.

Popper ning veidi hiljem Thomas Kuhn pealavale astusid, tõi see kaasa kogu ajajärgu kesksete mõistete nagu „teadus”, „seletus” ja „objektiivsus” filosoofiliste piirjoonte ähmastumise. Kuhni tulekuga lõi vankuma (filosoofiline) idee, et teadusele on omane üks (globaalne) „meetod” ja üks (globaalne) mõtlemine. See asendus (historistliku) teadusajaloo käsitusega, mille kohaselt teadus koosneb arvukatest (lokaalsetest) distsipliinide praktikatest, millel kõigil on oma (lokaalne) mõtteviis. „Postpositivismi” tulekuga said „teadusest” ja „objektiivsusest” aksioomide asemel uued ajalookäsitluslikud ja mõistelised probleemid. Kontekstualiseerivas ja historiseerivas öhkonnas said distsipliinide praktikatest – jällegi mitmuses – teadussotsioloogia antropoloogilise lähenemise objektid, mistõttu oli aeg küps ka muutusteks ajaloo- teoorias. Ning 1970. aastate alguses saabuski ajaloo- teoorias muutuste aeg.

Narratiivne ajaloo- filosoofia, 1970. ja 1980. aastad

Tagasivaates võib sillaks „analüütilise” ja narratiivse ajajärgu vahel pidada Arthur C. Danto raamatut „Analytical philosophy of history” (1965). Alustades küll analüütilise temaatika pinnalt, jõudis Danto välja punkti, kus „narratiivset seletust” oli võimalik analüüsida ajaloonähtuste selgitamise autonoomse ja legitiimsena. Danto oli esimene analüütiline filosoof, kes võttis tõsiselt ajalist mõõdet, rõhutades, et iga sugune ajaloo- seletus on olemuselt tagasivaatav. Samas oli „narratiivne seletus” Dantol ikkagi vaid üks põhjusliku seletuse erivorm ning narratiiv üksikute lausete kogum – põhjusliku seletuse ideest kinnihoidmine seob teda niisiis ikkagi positivismi ja selle metodoloogilise temaatikaga.

Vahetu sideme positivismiga lõikas lõplikult läbi Hayden White oma teoses „Metahistory” (1973). Tagasivaates peetakse just seda raamatut ajaloo- teooria uue faasi ja uue temaatika alguseks. Ehkki White väitis – täpselt nagu Danto –, et narratiiv on autonoomne nähtuste seletamise viis, ei lähtunud ta selle väite kaitsmisel positivismist ega töötanud selleks välja mingit formaalset „tõestust” (ega deduktsiooni). Samuti ei jaganud White (analüütilist) arusaama narratiivist kui üksikute lausete kogumist. Ideele narratiivist kui koostislausetest lahus vaadeldavast tekstilisest tervikust – seisukohta loovast keelelisest üksusest –, pani filosoofilise aluse esmalt Frank R. Ankersmit oma kapitaalses teoses „Narrative Logic” (1981). Kui analüütilise filosoofia ajastul nähti peamiste epistemoloogiliste eesmärkidena „objektiivsust” ja „tõele võimalikult ligidale pääsemist”, siis narratiivse filosoofia ajastul taandusid need eesmärgid tagaplaanile (või kadusid sootuks).

Mineviku „objektiivse” rekonstrueerimise võimalikkusesse usu kaotanud, koondas enamik ajaloo- teoreetikuid tähelepanu mineviku *esituse viisidele* ehk „Kleio rõivastele”, kui kasutada Stephen Banni väljendit.³² Representatsionalismile oli omane traditsioonilise usalduse kadumine narratiivi „lähipaistvuse” suhtes, mis varemalt tähendas „ajaloolaste kriitikavaba usku ajaloolise narratiivi erapooletusse – usku, mis oli rajatud faktide kaljule”.³³

White ütles, et nagu romaanikirjanikel, nii on ka ajaloolastel valikuvabadus erinevate narratiivse korralduse ehk „süžeestamise” tüüpide (ta ise käsitles nelja: romaan [*romance*], tragöödia, komöödia ja satiir) ja seega erinevate seletuste vahel. Veel enam, tema sõnul ei piira ajaloo- faktid ajaloolase vabadust nendega „narratiivistavalt” ümber käia. Seega, ütleb White, on ajaloo puhul tegu „faktilise representatsiooni fiktsioonidega”.³⁴ White'i järgi ei vali ajaloolased korralduse kõnelemiseks konkreetselt narratiivse korralduse tüüpi *epistemoloogilistel*, vaid pigem *esteetilistel* ja *poliitilistel* põhjustel. Niivõrd kui „Metahistorys” on juttu metodoloogiast, on see Paul Feyerabendi anarhistlik „kõik on lubatud” metodoloogia.³⁵ Postmodernism leidis Feyerabendi põhjendites „meetodi vastu” enese jaoks lähtekoha nii teaduse (sealhulgas humanitaarteaduste) kui ka ühiskonna metodoloogilise „distsipliinistamise” kriitikale. Seega, kui esmapilgul näibki, et White'i ideed narratiivist lihtsalt eirasid positivismi kui ajaloo- välist nähtust, siis samas võib öelda, et nii mõnedki tema põhiväited on sihitud otseselt

³² S. Bann. The clothing of Clio: A study of the representation of history in nineteenth-century Britain and France. Cambridge, 1984; F. Ankersmit. Historical representation. Stanford, 2001.

³³ P. Hutton. Recent scholarship on memory and history. – The history teacher 2000, nr. 33, lk. 535.

³⁴ H. White. The fictions of factual representation. – H. White. Tropics of discourse. Essays in cultural criticism. Baltimore, 1978, lk. 121–134.

³⁵ P. Feyerabend. Against method. An outline of an anarchistic theory of knowledge. London, 1975.

positivismi *vastu* ja koguni kujutavad endast selle inversiooni.³⁶

Kuidas sellega ka ei oleks, pole siiski kahtlust, et White rajas tee uut tüüpi ajalootooria arenguks ja kujundas uue, „narratiivi küsimusele” keskenduva temaatika, millest omakorda tärkasid uued elavad arutelud vanas küsimuses, kuidas määratleda ajaloo ja humanitaarteaduste objekte ja meetodit. Sealpeale valitsesid humanitaarteaduste filosoofia temaatikat pikka aega arutelud tõlgenduse, hermeneutika (Hans-Georg Gadamer), dekonstruktsiooni (Jacques Derrida), „tiheda kirjelduse” (Clifford Geertz), uushistorismi (Stephen Greenblatt) ja kriitilise teooria (Jürgen Habermas) üle, ehkki enamasti alati väljaspool ajaloo õpetoole.

White'i alustatud teed jätkasid teised narratiivile orienteeritud filosoofid, kelle filosoofilised allikad olid mujal. Ankersmit pööras Leibnizi toel analüütilise filosoofia analüütilise filosoofia enese vastu ja jõudis oma „narratiivi loogikas” välja holistliku narratiivikäsitluseni. Ricœur lõi fenomenoloogiat ja analüütilist filosoofiat ühitades narratiivifilosoofia, mille järgi ajalikus ei kujuta endast üksnes narratiivide, vaid kogu ühiskondliku elu – mis Ricœuril on ise narratiivse struktuuriga – põhitunnust. Sama teed läks oma fenomenoloogilises filosoofias Jörn Rüsen, ehkki tema narratiivifilosoofia sisaldas ka Jürgen Habermasi valgustusfilosoofia projekti põhiideid.³⁷

Kuigi narratiivse ajaloo filosoofia ajajärgul oli ajaloolaste ja filosoofide diskursuste vahel märksa enam sisetlemist kui varem – enamik toorkordsetes aruteludes osalejaid olid ajaloolase ettevalmistusega –, maksis 1980. aastatel representatsioonile keskendunud narrativistlike positsioonide ohtrus kätte teistpidi. Tugev keeleline kallak – eriti White'il ja Ankersmitil, kes mõlemad olid seisukohal, et narratiivid on *puht* keelelised konstruktsioonid ilma neid „tegelikusega” ühendavate kontrollitavate seoseahelateta – oli vastuolus enamiku tegevajaloolaste realistliku lähenemisega, mille kohaselt ajaloo eesmärk on mineviku rekonstrueerimine, mitte ainult sellest „loo jutustamine”. Kuigi mineviku „elustamise” ja minevikus elanud isikute kaudu „objektiivsel” kujul „taasesitamise” ideedest

on mõistetavatel epistemoloogilistel põhjustel loobutud, ei muuda see kahtlaseks või põhjendamatuks mineviku rekonstrueerimise ideed ennast. Selle idee kaitseks välja astunud ajaloolaste Allan Megilli ja Anthony Graftoni järgi ei koosne „ajalootegemine” ainult narratiivide konstrueerimisest, vaid ka uurimistööst ja nende kahe osa vahele silla ehitamisest, millega narratiivid toetatakse mineviku tõendusmaterjalis. Kumbagi neist kahest „ajalootegemise” pooldest ei saa teisest lahutada. Seega on narrativismi epistemoloogilistele küsimustele, mille White ja Ankersmit peauksest välja viskasid, avanenud tagauks.³⁸

Kõnealune vaateviis sai oluliselt tuult tiibadesse 1989.–1990. aasta poliitilise maavärina järgse ootamatu „mineviku naasmisega” „mälu” kujul.³⁹ Millega olemegi jõudnud teooria ajaloo kolmanda ja viimase ajajärgu juurde, kus uusi lähenemisi ajaloos iseloomustab varjamatu eneserefleksioon ja teooriatundlikkus.

Ajaloo „kohalolu”, 1990 kuni tänaseni

Umbes 1990. aasta paiku võis ajalootoorias täheldada uue, eeskätt mälu-uuringute esiletõusuga seotud temaatika ilmumist. Kõrvuti kahe eelmise ajajärgu kesksete küsimustega – ajalooseletuse ja ajalooesituse küsimusega – võtsid teooria temaatikas koha sisse a) „Teise” küsimus, b) traumaatilise mineviku küsimus ja c) keele kui omaette ühiskondliku tegevuse vormi küsimus.

Esiteks on hakatud tähelepanu pöörama esituse ehk representatsiooni *subjektidele* – mitmuses – ja nende erinevatele representatiivsetele koodidele. Multikultuurilisuse ja postmodernismi mõjul toimus epistemoloogia ainulise „mina” detsenteerimine ja killustumine arvukateks isekeskis võistlevateks „kollektiivminadeks” soo, rassi, etnose, koloniaalkogemuse ja klassi alusel („kes kujutab minevikku ja *miks* just nii?”). Koguni „teadlase-mina” ei nähta enam ainulisena – ka sellel on oma ajalugu. Subjektivaba „objektiivsuse” ideest loobumine ja „subjektiivsuse” probleemi sisselubamine ajaloo distsipliini peauksest püstitasid perspektiivi

³⁶ Olen kirjutanud selle vaateviisi toetuseks järgmises artiklis: Narrativism, positivism and the „metaphorical turn”. – History and Theory 1998, nr. 37, lk. 309–329.

³⁷ J. Rüsen. Historische Vernunft. Die Grundlagen der Geschichtswissenschaft. Göttingen, 1983.

³⁸ A. Grafton. The footnote. A curious history. Cambridge, Mass., 1997.

³⁹ Vt. J.-W. Müller (toim.). Memory and power in post-war Europe. Studies in the presence of the past. Cambridge, 2002.

probleemi (millest olid kõnelnud juba mitmed varasemad teoreetikud alates Nietzschest). Sestap ei ole nüüdisajal enam võimalik luua ajaloolisi narratiive, ilma et arvestataks perspektiivi probleemiga niihästi teksti tegelaste kui ka teksti autori(te) puhul. „Kaasajastatud” narratiivi saab luua ainult neid paljusid erinevaid perspektiive kuidagi lõimides.⁴⁰

Teiseks on mälu-uuringute mõjul tähelepanu alla sattunud mineviku traumaatilised kogemused või teise nimetusega traumaatilise mineviku kohalolu. Holokausti-uuringute jälgedes on mälu-uuringud valdavalt keskendunud traumaatilistele mälestustele ja seega ohvrite perspektiividele.⁴¹ Teravdatud tähelepanu ajaloo ohvritele on olnud iseloomulik ka „altpoolt kirjutatud ajalool”, suunale, mis arenes 1970. aastatest alates välja eeskätt sotsiaal-, soo-, alamkihi- ja mikroajalugudes ja keskendus represseeritud ja vaikima sunnitud häälele minevikust.

Kolmanda uue rõhuasetuse näitena võib tuua esiteks huvi Foucault’ diskursuseanalüüsi ja teiseks keele performatiivse olemuse vastu (nn. performatiivne pööre J. L. Austini ja John Searle’i järgi). Mõlemad analüüsi liigid lähtuvad ideest, et keel ei ole ainuüksi kujutamise vahend, vaid ka ühiskondliku tegevuse vorm, niisiis *praktika* – idee, mille Charles Taylor omistas juba Wilhelm von Humboldtile.⁴²

Ma peatun neil kolmel muutusel lähemalt vastupidises järjekorras, sest tahan oma analüüsi lõpetuseks tagasi tulla „objektiivsuse küsimuse” juurde.

Kolmas muutus. Foucault’ suhtumist minevikku aitab kõige paremini mõista tema Clausewitz’i-käsitlus, sest just tema tuletas Clausewitz’i ütlusest „sõda on poliitika jätkamine teiste vahenditega” maksiimi „igasugune poliitika on sõja jätkamine teiste vahenditega”. Keeleliste vahenditega peetav sõda on elutähtis, sest keel pole ainuüksi mõtte kandja, vaid ka „saadetakse sõtta”. Olles seisukohal, et igasugune ajalugu on mineviku poliitika ja igasugune poliitika on oleviku ajalugu, pani Foucault aluse kriitilisele „oleviku ajalool”, uurimaks „keele-sõdade” ja „võimu mikrofüüsika” avaldumisviise („*kuidas* ja milliste võimuhete tingimustes tegelikkuses konstrueeritakse ajaloo subjekte

ja objekte”). Foucault’ sotsiaalkonstruktivistliku „võim/teadmine” teooria järgi kehtestab iga distsipliin ise oma reeglid „normaalse” eristamiseks „ebanormaalsest” ja tõeste lausete eristamiseks vääratest. „Tõe režiimid”, nagu ta selliseid reeglite kogumeid nimetas, reguleerivad konkreetses ühiskonnaelu valdkondades toimivaid tunnistamis- ja tõrjemehhanisme (väidete vastuvõetavust ja käitumisviiside lubatavust). See ei kehti üksnes Foucault’ enda analüüsitud distsipliinide ja neist tulenevate praktikate kohta – nagu psühhiaatria, kriminoloogia ja seksuoloogია –, vaid kõikide humanitaarteaduslike distsipliinide kohta.⁴³

Edward Said pälvis kuulsuse, rakendas Foucault’ „võim/teadmine” teooriat „orientalism” diskursuses, millega andis olulise panuse postkolonialistliku teooria jõuliseks esiletõusuks. Saidi järgi oli orientalism Lääne imperialismi toode ja algusest peale loodud selle edendamiseks. Geograafilise ja kultuurimõistena oli „Homimikumaa” kõigest õhtumaise „teisestamise” saadus. „Õhtumaa” omistatavad tunnused – näiteks müstika, irratsionaalsus ja seksuaalsus – kujutasid endast vaid Läänele omistatud tunnuste vastandeid.⁴⁴ Saidi järgi toimib humanitaarias „ruumpoliitika”, mis väljendub kas või geograafilistes klišeedes (nagu „*Lebensraum*”, „loovutatud maa” ja „puhverriik”). Nancy Todorova oma raamatus „*Imagining the Balkans*” (1997) leiab, et samad mehhanismid toimivad ka Euroopa enda marginaalsete piirkondade kirjelduses.

Samasugust huvi keele konstruktiivse ja performatiivse funktsiooni vastu võib anglosaksi maailmas täheldada kõneakti teoorias ja nn. Cambridge’i poliitilise mõtte ajaloo koolkonna puhul, mille tuntuimad esindajad on J. G. A. Pocock ja Quentin Skinner. Lähtudes Ludwig Wittgensteini „Filosoofilistest uurimustest” (1953) analüüsisid Austin ja Searle keele nn. performatiivset funktsiooni, kõne vorme, mis on ühtlasi tegevuse vormid. Performatiivne lausung on lausung, millega midagi *korda saadetakse*. Kui USA president George W. Bush ütles 2003. a. oma kindralitele: „Ma käsin teil vallutada [või: vabastada] Iraagi,” siis Bush mitte üksnes ei kõnelnud, vaid ka käitus performatiivselt, teotes:

⁴⁰ Vt. R. F. Berkhofer, Jr. *Beyond the great story. History as text and discourse*. Cambridge, Mass., 1995.

⁴¹ Vt. C. Fogu, W. Kansteiner. *The politics of memory and the poetics of history*. – N. Lebow, W. Kansteiner, C. Fogu (toim.). *The politics of memory in postwar Europe*. Durham, 2006, lk. 286.

⁴² C. Taylor. *Human agency and language. Philosophical papers*, 1. Cambridge, 1985, lk. 215–248.

⁴³ Vt. M. Foucault. *Power/knowledge. Selected interviews and other writings, 1972–1977*. New York, 1980.

⁴⁴ E. Said. *Orientalism. Western conceptions of the Orient*. Harmondsworth, 1985.

ta käsutas. Sama kehtib kutsete, tervituste, hoia-
tuste, lubaduste ja lepete, abielu, rahulepingute
allakirjutamise jne. puhul. Seega on lausungite
performatiivsest mõttest aru saamiseks tarvis
tunda nende tegevast konteksti, „keelemängu”,
milles nad osalevad ja milles neid kasutatakse
(nii nagu malekäike on võimalik mõista ainult
malemängu kontekstis).

Keele kui ühiskondliku tegevuse vormi käsi-
tust arendas veelgi edasi Skinner, kes lisas sellele
klausli, et teksti tähendus oleneb sellest, mida
autor tollases kontekstis „korda saata kavatses”:
„Ühegi tõsitähendusliku lause mõistmiseks ei
piisa ainult öeldu tähenduse mõistmisest, vaid
tuleb lisaks mõista ka antud lause soovitud
toimet. Niisiis on vaja mitte üksnes aru saada,
mida inimesed lausuvad, vaid ka mida nad oma
lausumisega korda saadavad.”⁴⁵ Seega ei piisa
ajaloolise lause või teksti mõttest aru saami-
seks üksnes selle lause või teksti lugemisest.
Lisaks tuleb uurida ka selle konteksti. Skinneri
järgi muudab see vahe teksti ja konteksti vahel
suhteliseks.⁴⁶

Sarnases performatiivses võtmes analüüsis
Judith Butleri „Gender Trouble” (1999) vahet
(soo-)identiteedi ja tegevuse vahel ning leidis,
et (soo-)identiteedid *tulenevad* konkreetsest
performatiivsest käitumisest – konkreetsetest
ühiskondlikest tegevustest –, mitte ei ole indi-
viidile „ette antud” ja seejärel ühiskondlikus te-
gevuses *väljendatud*. Selle uue „ühiskondlikust”
vaatenurgast lähenemise tulemusena on jällegi
teooria vaatevälja ilmunud ning ontoloogilise ja
metodoloogilise individualismi varasemat hege-
mooniat ümber lükkama asunud ühiskondlike
objektide – rühmade, diskursuste ja *Zeitgeist*’i
– ontoloogia.⁴⁷

Teine muutus. Kui Foucault, Saidi ja Skinneri
diskursuseanalüüsi, ajaloolist semantikat ja
mõisteajalugu võib tõlgendada „uue kultuuriaja-
loo” alaliikidena, siis trauma kui uudne teema on
ajaloole kui distsipliinile vapustavam jõuproov,
sest seab kahtluse alla oleviku ja mineviku vahe
enese.⁴⁸ Trauma puhul ei taha minevik saada aja-
looks – „maha jääda” –, vaid püsib mingil moel

olevikus. Sestap ei sobi trauma kuidagi ajaloo
distsipliini käsitusega pöördumatust, lineaarsest
ajast, mille järgi olevikust saab lihtsalt aja kulge-
mise tõttu iseeneslikult minevik. Traumaatilised
elamused tungivad otse ajaloo aluse, mineviku ja
oleviku ajalise vahe kallale, eitades „mineviku
mööduvust” ning seega aja enda lineaarsust ja
tagasipööramatust. Samuti on see kallaletung
White’i ja Ankersmiti representatsionalismi
põhiideele, mille kohaselt mineviku kohalolu on
võimalik *ainult* representatsioonide kujul. Kui
näiteks Saksamaa või holokausti ajaloo puhul
saab kõnelda „tõrjutu naasmisest”, siis kahtle-
mata peab see repressseeritud minevik olema
mingil kujul olevikus. Nii on Eelco Runia järgi,
vastupidiselt representatsionalismi arusaamale,
minevik olevikus kohal just nimelt sellena, mida
ei representeerita: ta on olevikus kohal näiteks
mémoire involuntaire’ina [tahtmatu mäluna].
Seega on võimalik, et minevik „võtab võimust”,
nagu ka mäletada hiljem midagi, millest varem
ei oldud teadlik.⁴⁹

Pole sugugi juhus, et eriti just holokaust in-
nustas filosoofilist refleksiooni ajaloo ajakäsituse
üle, sest aja tagasipööramatuse korral poleks ka
võimalik kõnelda traumaatilise mineviku kohal-
olust, mille kohta on toonud näiteid holokaustist
eluga pääsenud inimesed nagu Yitzhak (Ante)
Zuckerman, kes ütles teda küsitlenud Claude
Lanzmannile (filmis „Shoah”, 1985): „Kui keegi
saaks mu südant lakkuda, siis see mürgitaks
ta.” Sellelaadsetest elamustest kõnelemiseks
on Lawrence Langer soovitanud vahetegemist
kronoloogilisel ja kestva ajal. „Kronoloogiline aeg
on „tavalise” ajaloo „tavaline”, voolav, mööduv
aeg”, kuna aga „kestev aeg väldib ümbersaamist
– minevikuga lõpparve tegemist – mida kronolo-
ogiline aeg nimelt nõuab; kestev aeg püsib mitte-
mööduva minevikuna, minevikuna, mis on alati
kohal,” nagu on öelnud Gabrielle Spiegel.⁵⁰

Ontoloogilist suunda jätkates kutsus Berber
Bevernage mõnda aega tagasi üles algatama uut
refleksiooni ajaloo ja *õiguse* vahekorra ja nende
vastavalt pöördumatu ja tagasipööratava aja
käsituse teemal.⁵¹ Bevernage’i järgi on ajaloole

⁴⁵ Q. Skinner. Visions of politics, 1: Regarding method. Cambridge, 2002, lk. 82.

⁴⁶ *Ibid.*, lk. 117.

⁴⁷ Vt. nt. J. Searle. The construction of social reality. New York, 1995.

⁴⁸ Trauma komistuskivide kohta vt. W. Kansteiner. Genealogy of a category mistake: A critical intellectual history of the cultural trauma metaphor. – Rethinking History 2004, nr. 8, lk. 193–221.

⁴⁹ E. Runia. Spots of time. – History and Theory 2006, nr. 45, lk. 305–306.

⁵⁰ G. Spiegel. Memory and history. Liturgical time and historical time. – History and Theory 2002, nr. 41, lk. 159.

⁵¹ B. Bevernage. Time, presence, and historical injustice. – History and Theory 2008, nr. 47, lk. 149–167.

omane käsituse aja tagasipööramisest omamoodi *amoraalne*, sest ei arvesta mineviku ajaloolise ebaõigluse ohvrite traumaga, nende kestvate kannatustega. Selle probleemi ületamiseks soovib ta kasutusele võtta Derrida kummitusliku aja mõiste, mis ei tee välja (mineviku) äraolu ja kohalolu dihhotoomiast ning mida kasutab ka Runia. Samas tõlgendab Bevernage mineviku ja oleviku vahet kui mitte „etteantut”, vaid *performatiivset*, see tähendab kõneaktidest tulenevat. Minevik ei „murdu” kuidagi iseeneslikult oleviku küljest lahti, nagu väidab Ankersmit, vaid muutub selleks performatiivse „lahtirebimise” läbi.⁵² Analüüsisdes Argentiina, Lõuna-Aafrika ja Sierra Leone toekomisjonide poliitilisi vägikaikavedamisi ja arutelusid mineviku olevikust eraldamiseks, toob Bevernage ilmekaid näiteid „lahtirebimise” vaieldavatest poliitilistest aspektidest. Samas annavad tema juhtumikirjeldused aimu, milliseid valgustavaid vaateid võib „performatiivne pööre” ajalooale pakkuda.⁵³ Seda taas tärganud huvi ajaloo ajakäsituse *filosoofia* vastu on õhutanud ka taas tärganud huvi ajaloo ajakäsituse *ajaloo* vastu, mis eriti selgelt väljendub Reinhart Kosellecki, François Hartogi, Peter Fritzsche, Lynn Hunti ja Lucian Hölscheri töodes.⁵⁴

Postkolonialistliku teooria kontekstis on Dipesh Chakrabarty mineviku ebaõiglusest tingitud traumaatilistest elamustest rääkimiseks välja pakkunud *ajalooliste haavade* mõiste. „Ajaloosid haavad” on tekkinud riikide minevikus toime pandud ebaõiglastest tegudest, mille ebaõiglust ei ole tunnistanud. Selle ilmne ajalooline näide on koloniaalriikide ümberkäimine põlisrahvastega omaaegsetes valgete uusasunike kolooniates. Lähitundes Charles Taylori „tunnustamise poliitika” analüüsist väidab Chakrabarty, et „mittetunnustamine ei ole üksnes lugupidamatuse tunnus. See võib tekitada ka ränga haava, mis jätab ohvritele halvava enesevihakamise taaga”. Siinkohal on sobiv lasta Chakrabartyl kõnelda „ajaloo ja mälu erilisest sulamist”: „Ajaloosid haavad

ei ole samastatavad ajalooliste tõdedega, kuid viimased toimivad esimeste võimalikkuse eeldusena. Ajaloosid haavad on üksikute ajaloo faktide läbitöötatud kogumitest tulenevad avarad sünteetilised üldistused. Need võivad olla ekslikud, kuid on alati ajaloo uurimulike meetoditega verifitseeritavad. Ajaloosid haavad seevastu on ajaloo ja mälu sulam. Seetõttu ei ole ajaloolastel võimalik nende tõesust verifitseerida. Kumatigi ei teki ajaloo haavad ilma eelnevate ajalooliste tõdedeta.”⁵⁵

Kuna „ajaloosid haavad” on seotud toimepanijate (poliitilise) ülestunnistusega – tavaliselt riiklikul tasandil – siis on need „dialoogilist oleminev”, mitte „püsiv nähtus”. Kuivõrd „ajaloosid ebaõigluse” tunnustamine on seotud ka inimõiguste tunnustamisega, siis valgustab „ajaloosid haavade” ilming hästi ajaloo, poliitika, õiguse ja eetika omavahelist sõltuvust.

Esimene muutus. „Ajaloosid haavad” ja „kestva aja” probleem muudab ka arusaama ajaloo kui distsipliini „objektiivsusest” enesest teravalt problemaatiliseks – mitte üksnes praktikas, vaid ka teoorias –, sest alates Rankest on ajaloo „objektiivsuse” vältimatuks eelduseks peetud just *ajalist kaugust*.⁵⁶ Õieti samastatigi ajalist kaugust „objektiivsusega”, sest usulise, poliitilise või mõnest muust ajendist tuleneva erapoolikuse (ja erapoolikute asjaosaliste) kadumiseks ja asendumiseks erapooletu perspektiivi ehk „objektiivsusega” oli tarvis just nimelt aega. Nagu ütles Mark Phillips, olid historismi (*Historismus*) puhul ajalise kauguse ja ajaloo mõiste teineteisest tegelikult lahutamatud.⁵⁷

Mineviku ja oleviku ajalist kaugust peeti vajalikuks ka seetõttu, et historistlikelt ajaloolastelt eeldati sündmuste ja protsesside „objektiivsuseks” hindamiseks ja seletamiseks teadlikkust nende sündmuste tagajärgedest – nende n.-õ. jätkumõõtmest ehk *Nachgeschichte*’st. Just siin on teine põhjus, miks ajaloodistsipliin on toetunud ja toetub käsitusele pöördumatust, „voolavast”, lineaarsest ajast.

⁵² F. Ankersmit. The sublime historical experience. Stanford, 2006, lk. 265.

⁵³ Vt. F. van Vree, K. Tilmans, J. Winter (toim.). Performing the past. History, memory, and identity in modern Europe. Amsterdam, 2010.

⁵⁴ F. Hartog. Régimes d'historicité. Presentisme et expériences du temps. Paris, 2003; P. Fritzsche. Stranded in the present. Modern times and the melancholy of history. Cambridge, Mass., 2004; L. Hunt. Measuring time, making history. Budapest, New York, 2008; L. Hölscher. Semantik der Leere. Grenzfragen der Geschichtswissenschaft. Göttingen, 2009.

⁵⁵ D. Chakrabarty. History and the politics of recognition. – Jenkins, Morgan, Munslow (toim.), Manifestos for history, lk. 77–78.

⁵⁶ Vt. R. Koselleck, W. J. Mommsen, J. Rüsen (toim.). Objektivität und Parteilichkeit. München, 1977.

⁵⁷ M. Phillips. Distance and Historical Representation. – History Workshop Journal 2004, nr. 57, lk. 123–141.

Säärane arusaam aja ja „objektiivsuse” vahekorra seletab ka *lähiajaloo* [*contemporary history*] kui akadeemilise ajaloo eriharu nii hilist sündi. Lähiajalugu leidis akadeemilise ajaloo haruna aegamööda tunnustust alles Teise maailmasõja ning holokausti järellainetuses, 1960. aastatel, kui sellega hakkasid tegelema ülikoolid, ajakirjad jne. Ranke ajal ja vahepeal suhtuti lähiajalosesse kui „mineviku” ja „oleviku” pentsikusse segusse, mis on iseenesest *contradictio in adiecto* – aja staatus ajaloodistsipliinis jäi seega väljapoole refleksiooni ja teooria vaatevälja.

Ruumi ja ruumilise vahetegemisega oli ajaloo lugu põhimõtteliselt samasugune nagu ajaga, kaasa arvatud selle mõiste otsene ja põhjajanev seos „objektiivsuse” käsitusega. Ehkki ajalugu esitles end sünnist peale konkreetset aega ja ruumi käsitleva distsipliinina, jäi tema ruumikäsitlus väljapoole refleksiooni, endastmõistetavaks. Kahtlemata õigeaegne oli Karl Schöglil hiljutine analüüs ajaloo „ruumilise atroofia” ja ruumi ajaloo „kadumise” teemal.⁵⁸

Nimetatud „kadumist” on seletatud sellega, et enamasti nähti ajaloo endastmõistetava raamistuna rahvusriigi ruumi, suuremaid ruumilisi üksusi nagu impeeriume aga käsitleti rahvuste ja rahvusriikide kogumitena. Sellise „erisuhte” olemasolu akadeemilise ajaloo ja rahvuse/riigi vahel on viimasel ajal esile tõstnud terve hulk historiograafia asjatundjaid.⁵⁹

Enamikule 19. sajandi akadeemilistele ajaloolastele oli samastumine oma riigi ja rahvusega (või „rahva”, „rassi”, „hõimuga” – märksõnad, mida kasutati „rahvuse” sünonüümidenä) loomulik, sest nad võrdsustasidki ajaloo käiku rahvuste ja „oma” riikide tekke ja arenguga.⁶⁰ Sellest (herderlikust) ajaloo-ontoloogiast lähtuvalt tundus *rahvuse* ajalugu ajaloo protsessi *ainsa* pädeva representatsioonina – selle „loomuliku olekuna”, kui kasutada Daniel Woolfi väljendit.⁶¹ Maailma kui tervikut ja maailma ajalugu kujutleti peamiselt rahvuste ajalugude summuna ja seega tavapäraselt *tuleviku* projektina.

Ajaloo selline ontoloogia on ka põhjus, miks rahvusriigi ajaloolased pidasid oma natsionalistlikke narratiive „tõeseks” ja/või „objektiivseks”. „Objektiivsust” mõisteti eeskätt kui erapoolikuse – usulise ja poliitilise kallutatuse – ületamist *rahvusriigi piirides*. Just selle seose tõttu on ajaloolased veel 20. sajandil arvanud rahvuse positsiooni olevat selle ainsa ja õige „objektiivse” positsiooni, panemata tähele vastuolu oma „objektiivsuse” taotluse ja rahvuse „sõdurpreestri” rolli vahel. Rahvusriikliku raamistuse jätkuvast pitsitusest ajaloo annab tunnistust see, et paljud selle põhjalikud kriitikud 1970. aastatel ja hiljem – ükskõik, kas klassi, etnose või soo positsioonilt kõneldes – hoidsid ise samuti kinni samast ruumilisest raamsüsteemist. Alles seoses viimasel ajal puhkenud väitlustega postkoloniaalse, rahvusteülese, võrdleva, globaalse, maailma- ja suure ajaloo teemal on ajaloo ruumilist raamistamist hakatud nägema kui otsest probleemi ja arutelu objekti. Sama kehtib „aja ruumilise jagamise” ja ajaloo „ooteruumi” käsituse puhul, mis näeb „läände” kuuluvaid maailma piirkondi ajas „ees” olevatena ja „mittelääne” piirkondi kui „mahajäänuid”.⁶²

Kokkuvõtteks võib öelda, et 21. sajandi alguse ajaloo teoorias on näha esiteks ajaloo-ontoloogia probleemide tähelepanuväärset uut tõusu – eriti mis puudutab aja, ruumi ja sotsiaalsete objektide ontoloogia käsituse distsipliini sees. Tähelepanu väärib ka ajaloo ja poliitika, õiguse ja eetika vahekorra probleemi uus tõus ja küsimus vahetegemisest, Michael Oakeshotti väljendeid kasutades, „ajaloolise” ja „praktilise” mineviku vahel.⁶³ Empirismi ajajärgul olid nii ontoloogia kui ka poliitika, õiguse ja eetika probleemid ajaloo teooria vaateväljast hoolikalt tõrjutud kui „pseudoprobleemid”, niisiis on põhjust tõlgendada seda kui „tõrjutu naasmist”.

Samas ei ole 1980. aastate keskpaiku alanud mälu buumiga teooria vaateväljast kadunud ka ajalooepistemoloogia ja -metodoloogia probleemid. Tulised metodoloogiateemalised

⁵⁸ K. Schögl. Im Raume lesen wir die Zeit. Über Zivilisationsgeschichte und Geopolitik. München, 2003.

⁵⁹ G. G. Iggers. The professionalization of historical studies. – L. Kramer, S. C. Maza (toim.). A companion to western historical thought. Oxford, 2006, lk. 234; S. Berger (toim.). Writing the nation. A global perspective. Houndmills, 2007, lk. 1–30.

⁶⁰ Vt. J. Leerssen. Nation and ethnicity. – S. Berger, C. Lorenz (toim.). The contested nation. Religion, ethnicity, class and gender in national histories. Houndmills, 2008, lk. 75–104.

⁶¹ D. Woolf. Of nations, nationalism, and national identity. Reflections on the historiographic organization of the past. – Q. E. Wang, F. Fillafer (toim.). Many faces of Clio. Cross-cultural approaches to historiography in honour of Georg G. Iggers. New York, 2007, lk. 73.

⁶² D. Chakrabarty. Provincializing Europe. Postcolonial thought and historical difference. Princeton, 2000.

⁶³ M. Oakeshott. Experience and its modes. Cambridge, 1933, lk. 104–112.

väitlused käivad selle üle, kuidas rakendada võrdlust transnatsionaalses ja ülekande kontekstis.⁶⁴ Ja ehkki ka ajaloolise „objektiivsuse”, ajaloo meetodi ja ajaloolise seletuse/tõlgenduse probleemidele on osaks saanud historiseerimine ja kontekstualiseerimine, toimub nende puhul arutelu epistemiilistes ja loogikalistes mõistetes.⁶⁵ Analüütilise filosoofia ajajärk 1945–1970 näib selles osas olevat jätnud ajalooteooriale püsiva pärandi, kuigi varasem arusaam „teadusliku meetodi” ja „ajaloomeetodi” „ühtsusest” on enamjaolt asendunud paljususe ideega.⁶⁶ Viimasel ajal, eriti seoses globaalse ja „suure” ajalooga, on uuesti üles kerkinud isegi klassikaline küsimus, kas „seaduspärasustel” ja „mehhanismidel” on ajaloos seletavat rolli – küsimus, milles on näha ökoloogiliste, sotsiaalsete ja poliitiliste struktuuride mõju.⁶⁷ Samuti on uuesti üles kerkinud klassikaline küsimus, mida tähendab „mineviku mõistmine” ja kuidas see on võimalik.⁶⁸

Narrativismi ajajärgu 1970–1990 püsiv pärand on ilmselt teoorias „jumala perspektiivi” saavutamatus mõistmine ja arusaamine, et kõik teadmised minevikust on meile vahendatud representatsioonide kaudu ja perspektiivis. Traditsiooniliselt on need representatsioonid olnud tekstilised, kuid üha enam saab selgeks audio- ja visuaalrepresentatsioonide tähtsus võrreldes tekstiga. Sellele muutusele viidatakse sageli kui „ikoonilisele” või „visuaalsele pöördele”. Selle „pöördega” seostub ka arusaam, et igal representatsiooni vahendil – tekstil, intervjuul, fotol, dokumentaalil, filmil ja interaktiivsel videomängul – on oma reeglid ja oma loogika. Sama puudutab teabe digitaliseerimist ja interneti kasutust, millest hakkab ajaloos juba saama omaette teoreetilise käsitluse objekt.⁶⁹ Kui

representatsioon ongi ajaloo puhul vältimatu, siis ajaloorepresentatsiooni võistlevate viiside historiseerimist ja refleksiooni nende üle on sagedasti nimetatud parimaks mõistuspäraseks võimaluseks, kuidas selle olukorraga hakkama saada.⁷⁰

Kuhu 1990. aasta paiku alanud ajajärk ajalooteooria lõpuks välja viib, on võimatu ennustada. Üks peaks siiski olema juba selge: nähes teoorias kasvavat teadlikkust ajaloo „uutmoodi lähenemistest” ja nähes praktikute puhul aina rohkem enesepeegeldust võib julgelt öelda, et väitluses „teooria” üle ajaloos oli Jamesonil õigus ja Hunter ilmselgelt eksis.

Inglise keelest tõlkinud
Erkki Sivonen

Toimetanud
Marek Tamm

Originaal: Chris Lorenz. History and theory. – Oxford history of history writing. Kd. 5. Historical writing since 1945. Ed. by A. Schneider and D. Woolf. Oxford University Press, Oxford, 2011, lk. 13–35.

⁶⁴ Vt. J. Kocka, H.-G. Haupt (toim.). Geschichte und Vergleich. Frankfurt, 1996; M. Werner. B. Zimmermann. Beyond comparison. Histoire croisée and the challenge of reflexivity. – History and Theory 2006, nr. 45, lk. 30–50.

⁶⁵ R. Martin. The past within us. An empirical approach to the philosophy of history. Princeton, 1989; J. Gorman. Historical judgement. The limits of historiographical choice. Toronto, 2008.

⁶⁶ C. Meier, J. Rüsen (toim.). Historische Methode. München, 1988.

⁶⁷ Vt. S. Berry. The Laws of History. – Tucker (toim.), A companion to philosophy of history and historiography, lk. 162–171.

⁶⁸ H. H. Kögler, K. R. Stueber (toim.). Empathy and agency. The problem of understanding in the human sciences. Boulder, 2000.

⁶⁹ W. Kansteiner. Alternate worlds and invented communities. History and historical consciousness in the age of interactive media. – Jenkins, Morgan, Munslow (toim.), Manifestos for history, lk. 131–149.

⁷⁰ Werner, Zimmermann, Beyond comparison; A. Dirlik. Performing the world. Reality and representation in the making of world history(ies). – Bulletin of the German Historical Institute, 37 (2005), lk. 9–27; C. Lorenz. Towards a theoretical framework for comparing historiographies. Some preliminary considerations. – P. Seixas (toim.), Theorizing historical consciousness. Toronto, 2004, lk. 25–49.